

5. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. – К.: Видавництво Київського університету, 1961. – Ч.І – 172 с.
6. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. – К.: Видавництво Київського університету, 1961. – Ч.І – 172 с.
7. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К.: Вища школа, 1986. – 175 с.
8. Сучасна українська літературна мова. За редакцією М.Я.Плющ. – К.: Вища школа, 2005. – 430 с.
9. Русановский В.М., Жовтобрюх М.А., Городенская Е.Г., Грищенко А.А. Украинская грамматика. – К.: Наукова думка, 1986. – 360 с.
10. Русская грамматика. – М.: Наука, 1980. – Ч.І – 783 с.
11. Степаненко М.І. Семантичне навантаження прийменників *над, понад, вище, поверх, зверху, зверх, верх* у структурі речень із правобічним поширювачем локативно-статичного типу // Проблеми фонетики, функціональної граматики й лінгводидактики: Зб.наукових праць . – Полтава, 2003. – с.60–75.

О.І.Леута

ПОЛЕ ДІСЛІВНИХ РЕЧЕНЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ КОНСТРУКТ

Принцип системності, який є одним з головних показників мовної організації, у граматиці виявляється у її членуванні на певні підсистеми, рівні, у межах яких виділяються відповідні одиниці, класи, категорії. Така побудова граматики дає можливість розкрити особливості форм і значень у межах кожної підсистеми.

Разом з тим, рівневе дослідження мови має свої недоліки. Аналіз концентрується у визначеному колі окремих граматичних одиниць, класів і категорій, тому комплексний розгляд подібних значень, які виражаються різноструктурними засобами, стає неможливим. Характеристики значень, які об'єднуються у межах певної семантичної категорії, виявляються розпорошеними між різними розділами граматики.

Саме потребою інтеграції різнорівневих мовних засобів у комплексних лінгвістичних дослідженнях було зумовлено формування й активний розвиток функціонального підходу, який дав можливість об'єднати одиниці на базі спільності їх функцій. Предметом аналізу стають єдності, що мають функціональну основу, найчастіше поля.

Концепція польової структури мови, особливо її синтаксичного рівня, набула значного поширення у сучасних лінгвістичних дослідженнях (І.Вихованець, О.Бондарко, Г.Золотова, В.Гак, М.Шелякін, Г.Сильницький, В.Храковський та ін.).

На думку В.Гака (8:11), польова організація усієї системи мови зумовлена її асиметрією, яка виявляється у таких фактах: а) нерівномірності розвитку аналогічних ланок системи; б) неповноті системи; в) неоднорідності ланок.

Синтаксичні поля розуміються по-різному. Найбільшою популярністю у дослідників користуються так звані функціонально-семантичні поля (ФСП) (Бондарко 1972; 1984), які зазвичай являють собою поєднання різнорівневих мовних засобів (морфологічних, синтаксичних, словотвірних, лексичних), а також комбінованих лексико-синтаксичних утворень, що виділяються на основі спільності і взаємодії їх семантичних функцій для вираження однакового поняттєвого змісту. Основна сутність концепції поля полягає у тому, що на основі синтезу спрямованості аналізу „від засобів до функції” і „від функції до засобів” пропонується виділяти ФСП. ФСП – це система різнорівневих засобів певної мови, об'єднаних на основі семантичної спільності компонентів (напр. ФСП модальності, аспектуальності). ФСП перебувають між собою у певних системних відношеннях і об'єднуються у групування взаємопов'язаних полів: 1) групування полів з предикативним ядром (темпоральності, модальності); 2) групування полів з предметним ядром (суб'єктності, об'єктності); 3) групування полів з атрибутивним ядром (якості, компаративності, посесивності); 4) групування полів з обставинним ядром (причини, мети, локативності).

Поле у синтаксисі найчастіше розуміється як певним чином організоване об'єднання синтаксичних одиниць (засобів) простих і/чи складних речень, словосполучень, структурних моделей речень.

Значної популярності у русистичі набула концепція синтаксичного поля речення, яку пропонує Г.Золотова (1982, 1998, 2004). У її концепції уся синтаксична система розуміється як синтаксичне поле: „Російський синтаксис представлений як „система систем”, у якій кожна базова модель зі своїми регулярними модифікаціями та неізосемічними синонімами, з можливостями поширення утворює своє синтаксичне поле з центром і периферією, і сукупність базових моделей, у свою чергу, складає центр поля по відношенню до регулярної, але відкритої більшості їх структурно-суміжних модифікацій, поширених і синонімічних конструкцій” (13:472). Синтаксичне поле окремо взятого речення у концепції Г.Золотової являє собою системні зв'язки основної моделі речення та її граматичних, фазових, модальних, семантико-граматичних, експресивних, комунікативних модифікацій, монопредикативних синонімічних варіацій і поліпредикативних ускладнень моделі, умовно розташованих концентричними колами від центра до периферії (13:205).

Поняття синтаксичного поля в сучасному мовознавстві тлумачиться і в зв'язку з іншими поняттями, на основі яких вчені намагаються встановити системні відношення між різноманітними різновидами речення. До числа таких відносяться поняття „парадигма речення” і „модифікація речення”. Вчення про парадигму речення плідно розроблялося у працях таких зарубіжних мовознавців, як П.Адамець, В.Грабе, Д.Уорт, російських Н.Шведової, Т.Ломтева, Ю.Левицького та ін. В українському мовознавстві найповніше поняття парадигми речення сформулював І.Вихованець, якій у

своїй теорії дає два розуміння парадигми – вузьке й широке. У вузькому розумінні виявляється аналогія з морфологічними парадигмами слова, а тому відповідно парадигма речення – „...це система його форм, що виявляє подібність до системи форм слова” (6:158). Це різноманітні варіації структурних схем простих речень за умови повного збереження особливостей формально-граматичної будови (напр. часова парадигма речення).

У широкому розумінні значно диференційованішими стають варіації структурної схеми, які не обмежуються однаковою формальною будовою, а включають різноманітні системні видозміни структурної схеми, системні трансформації однієї структурної схеми в інші і навіть перетворення речень на нереченнєві одиниці.

До такого тлумачення приєднується і К.Шульжук, називаючи вузьке значення парадигми речення, яке, на його думку, є значно поширенішим у вітчизняному мовознавстві, системою форм, що протиставляються за граматичним значенням. У широкому значенні він також виділяє три основні складники цієї системи: 1) внутрішньосхемні перетворення; 2) системні протиставлення речень різних структурних схем; 3) протиставлення речень певного зразка іншим синтаксичним одиницями чи їх частинам (22:55).

М.Кочерган у своєму розумінні парадигми намагається дати її уніфіковане, дещо узагальнене тлумачення, яке, однак, не можна вважати вичерпним; у ньому не деталізується ряд ключових моментів організації та трансформацій структурної схеми. Під синтаксичною парадигмою він розуміє „протиставлені ряди синтаксичних структур, ряди синтаксичних конструкцій як видозміни однієї конструкції. ...парадигма речення – спільний тип зміни речення, побудованого за тією чи іншою структурною схемою, іншими словами, це система форм структурної схеми речення” (19:422).

Різнманітність, складність і багатоплановість системних співвідношень мовних одиниць поставили питання про диференціацію та розмежування різних парадигм. П.Адамець розподіляє усі перетворення ядерної структури на трансформації (трансформи), модифікації (модифікати) та варіації (варіанти).

У східнослов'янському мовознавстві досить поширеним є розуміння парадигми речення, яке представлене у концепції Н.Шведової і тлумачиться нею як основне системне утворення в царині формальної організації простого речення, що пов'язане з вираженням категорій об'єктивної модальності і синтаксичного часу. Такі парадигми, в основі яких лежить спільність лексичних компонентів та відмінності граматичних форм речення, прийнято називати трансформаційними парадигмами (14:96-98). Окрім цих граматичних категорій, що визначають парадигматичні зміни речення, пропонуються і деякі інші, такі, наприклад, як ствердження/заперечення, вид повідомлення, визначеність/невизначеність, узагальненість та деякі інші.

Окрім трансформаційних парадигм, деякі вчені відзначають також наявність дериваційних парадигм, побудованих на основі єдності пропозиції,

що включають похідні конструкції, які характеризуються припропозитивними змістами: базисності, модальності, оцінно-експресивними змістами, інтерпретацією суб'єкта. До такого тлумачення дериваційної парадигми близьким є розуміння системи регулярних реалізацій структурних схем речення Н.Шведової і семантико-граматичних, експресивно-комунікативних модифікацій речення Г.Золотової. І.Вихованець виділяє комунікативну, семантико-синтаксичну, дериваційну парадигми (6: 164-167) .

Співвідношення синтаксичного поля речення та його парадигм, а також модифікацій різними вченими тлумачиться по-різному. Найчастіше, їх розуміють як співвідношення частини і цілого, однак існує погляд, при якому не розрізняються, тлумачаться як синонімічні поняття „синтаксична парадигма” і „синтаксичне поле” (Всеволодова, Дементьева 1997; Савосина 1998). У запропонованій М.Всеволодовою і О.Дементьевою концепції комунікативної парадигми основою для об'єднання речень є спільність відображеної ситуації, що дозволяє авторам включати до комунікативної парадигми досить різнорідні речення, які „... розрізняються за синтаксичною моделлю, що представлена компонентами денотативної і семантичної структури різними частинами мови і членами речення (трансформаційна парадигма)” (7:152). Автори підкреслюють, що комунікативна парадигма – це сукупність речень, а не різновиди видозмін одного речення, і вбачають у комунікативній парадигмі живу структуру, що у кінцевому результаті приводить до ототожнення понять „парадигма” і „поле”. На противагу їм І.Вихованець вбачає у комунікативній парадигмі вияв категорії настанови, яка об'єднує реалізації значення розповідності, питальності та спонукальності (6:164).

Мабуть, навряд чи обґрунтованим є ототожнення цих двох понять і термінів, оскільки за кожним з них закріпився свій понятєвий зміст, який відображає сутнісні характеристики цих явищ, тому їх розмежування може сприяти чіткішому і прозорішому опису близьких, але не тотожних синтаксичних утворень.

Синтаксична парадигма найчастіше розглядається як об'єднання, що передбачає: 1) ідентичність синтаксичного значення; 2) регулярність синтаксичної зміни членів класу; 3) чіткість кордонів класу. Парадигма встановлює системні відношення між одиницями, але для парадигматичних відношень їх ієрархічність не є принциповим моментом, у той час, як вона виявляє саме ієрархію у відношеннях між одиницями. Синтаксичне поле – це не таке чітке об'єднання, як синтаксична парадигма. Тому за терміном „парадигма” доцільно залишити позначення закритої ієрархічної системи трансформаційних, комунікативних і дериваційних видозмін речення, у той час як поняття „поле” може охопити відкриті множинності речень, об'єднаних на основі семантичних і/чи структурних ознак, що перебувають між собою в ієрархічних відношеннях, які визначаються вектором „центр – периферія”.

Поле може включати широке коло парадигматичних і синтагматичних як регулярних, так і нерегулярних перетворень речення. Цінність поняття „поле” полягає саме в тому, що воно дає можливість ієрархічно співвіднести і системно розглянути досить різноманітні явища в царині простих речень.

Незважаючи на популярність ідеї поля у синтаксисі, на сьогодні вона залишається швидше теоретичною заявкою. Сучасний синтаксис атомізований, він увесь заповнений описами окремих типів речень. І попри чисельності праць, присвячених конкретним мовним явищам, вони все-таки не представляють загальної картини синтаксичної системи. Виявлення параметрів поля дає можливість встановити зв'язки між окремими явищами, побачити структуру і загальні механізми, що зумовлюють мовні процеси.

Поле дієслівних речень (далі ПДР), як воно розуміється у нашій концепції, — це системно організований фрагмент синтаксичної системи української мови, що вбирає до себе увесь масив простих речень, у яких предикація здійснюється за допомогою дієслів. Сукупність дієслівних речень української мови виявляє ознаки польової організації, тобто такої ієрархічної системної організації мовних фактів, яка залежно від наявності чи відсутності у них певних якостей, фіксує їх місцеперебування в різних точках (зонах) поля. Елементи поля, що перебувають у різних зонах, характеризуються набором ознак, ослаблення чи посилення яких визначає структуру побудови поля у напрямі „центр – периферія” і „периферія – центр”.

Застосовування методу синтаксичного поля для аналізу дієслівних речень дає можливість науково переконливої систематизації значного фрагмента синтаксичної системи, виявляє важливі закономірності в організації та функціонуванні речень з дієсловами-предикатами, бо структурно-семантичні характеристики речень можуть бути повністю розкриті лише тоді, коли вони розглядаються як елементи системи (у нашому випадку поля дієслівних речень) у зіставленні з іншими одиницями системи.

ПДР – це досить довільне об'єднання інтегрально-диференційного типу, головною об'єднуючою і постійною ознакою якого є наявність у складі моделі речення дієслова, що бере участь у формуванні пропозитивно-предикатної основи речення та її актуалізації. Однак решта складників і аспектів поля – типові значення моделей речень, особливості функцій дієслова у різноманітних типах речень і пов'язані з цими функціями лексичний склад та граматичні особливості дієслівних предикатів, характер суб'єктів і способи їх граматичного оформлення – носять інтегрально-диференційний, змінний характер, що залежить від місця речення в полі стосовно центру і периферії.

Таким чином, в основі організації ПДР лежать системні відношення між структурними і семантичними особливостями речень з дієсловами у ролі предикатів.

ПДР, як і кожне польове утворення передбачає наявність центру (ядерної зони) і периферії. Периферія може бути ближньою і віддаленою.

Протиставлення центру і периферії ПДР виявляється на конструктивно-синтаксичному, семантико-синтаксичному і функціональному рівнях. Між одиницями ПДР (як фрагментами структури поля) існують системні відношення у планах конструктивно-синтаксичному і семантико-синтаксичному, що вказує на об'єктивний характер цих відношень. Одиниці ПДР можуть перебувати між собою у відношеннях протиставлення, доповнення і кореляції.

Специфіка системної організації поля визначає і шляхи його аналізу: 1) семантико-номінативний, 2) конструктивно-синтаксичний і функціонально-прагматичний.

Основний елемент ПДР - модель речення певного типового значення з дієсловом-предикатом.

Поняття „модель речення” є своєрідним зразком побудови речення, певним результатом типізації різноманітних сторін структурної і семантичної організації речення. У цьому розумінні поняття „модель речення” зближується з такими поняттями як „формула речення”, „структурна схема” речення.

Ідею опису речення у вигляді формули речення – формації, що належить мовній системі, вперше увів і обґрунтував В.Матезіус, пізніше вона розвивалася у працях Ф.Данеша, М.Докуліла, К.Гаузенбласа, З.Главси, О.Кржижкової, Р.Зимека, П.Адамця, Р.Мразека, Й.Андерша та ін.

У чеській синтаксичній науці була розроблена досить струнка система опису одиниць синтаксичного рівня (Русская граматика 1979), основними формаціями у якій визнані формула речення, речення і висловлення.

З концепцією чеських і словацьких дослідників зближується позиція деяких українських та російських лінгвістів (І.Вихованець, К.Городенська, А.Грищенко, Н.Арват, В.Белошапкова, Д.Вороніна, Н.Шведова, Є.Ширяєв, Т.Шмельова, С.Кокоріна та ін.). Особливо активно ідея формули (схеми, моделі) речення розробляється Н.Шведовою і її послідовниками.

Хоча терміни „формула речення”, „структурна схема” і „модель речення” часто розуміються як синоніми, практика показує, що поняття „формула речення”, „структурна схема” найчастіше орієнтовані на формальну організацію речення. У свою чергу відзначається також нежорсткість інтерпретації терміна „модель” (14:90): моделі бувають структурними, структурно-семантичними, семантичними.

Під моделлю речення (структурно-семантичним типом речення) розуміється певний результат типізації формальної організації і семантичного облаштування речення, зафіксований у компонентному складі речення і виражений певними синтаксемами.

Речення типізуються у моделі за морфологічним способом вираження предиката (дієслово, слово категорії стану, прикметник, числівник, іменник), набору обов'язкових компонентів, а також за типовим значенням.

Основний будівельний елемент ПДР – модель речення – є мінімальним граматично і семантично достатнім сполученням взаємозумовлених синтаксичних форм (компонентів), що утворюють комунікативну одиницю з певним типовим значенням. У зв'язку з цим важливим етапом аналізу моделі є встановлення її компонентного складу, який виявляє можливість участі різноманітних синтаксем в організації моделі з певним типовим значенням. Синтаксема дозволяє фіксувати єдність структурної і семантичної сторін компонентів моделі речення. Поняття синтаксеми в українському мовознавстві обґрунтував І.Вихованець, розуміючи її як „мінімальну семантико-синтаксичну одиницю, компонент *семантичної природи речення*” (19:546). Він акцентує увагу на семантико-синтаксичних відношеннях як основу виділення синтаксеми, протиставляючи її членові речення, який виділяється на підставі синтаксичних зв'язків. У концепції Г.Золотової: синтаксема – синтаксична форма слова, яка характеризується єдністю таких ознак: 1) морфологічний вияв; 2) категоріально-семантичне значення; 3) набір синтаксичних функцій. Важливим положенням цієї теорії є визнання того факту, що „на основі функціональних показників свого класу, вступаючи до речення певної структури, синтаксема набуває статусу його компонента” (11:505).

Основними компонентами моделі речення є суб'єкт і предикат, а також складники, що беруть участь у вираженні типового значення і забезпечують структурно-семантичну єдність і цілісність типу речення. Типи суб'єктів і предикатів варіюються за моделями і в межах моделей. У свою чергу, несуб'єктні іменні компоненти можуть мати значення об'єкта, деліберата, темпоратива, орієнтирів руху та ін. Вони можуть бути як обов'язковими, так і факультативними залежно від того, чи виражають вони типове значення моделі, чи є компонентами, які надають моделі додаткових смислів. Набір обов'язкових і факультативних іменних компонентів для кожної моделі, звичайно, буде індивідуальним. Наявність факультативних компонентів свідчить про поширення моделі. Структурна варіативність компонентів, а також варіативність їх набору формує варіанти моделі речень з одним типовим значенням – структурно-семантичні реалізації речення.

Для створення типології моделей, реконструкції ПДР важливо виділити серед усіх варіантів моделі базову, інваріантну. „За вихідні приймаються моделі, що виражають найекономніше своє типове значення у єдності синтаксичних, морфологічних і семантичних ознак, без додаткових смислових нарощень” (13:197).

Спосіб організації представленої інформації визначається як типове значення, пропозиція. „У найзагальнішому вигляді багато вчених розділяє визначення пропозиції як такої, що відображає певні онтологічні відношення між предметами чи предметом і його якістю та його осмислення як такого в голові людини” (Кубрякова 1996). Когнітивне, філософське розуміння пропозиції має свою лінгвістичну проекцію. Так, П.Адамець під пропозицією

(пропозиційним ядром) висловлення розуміє конфігурацію номінативних одиниць, взаємопов'язаних первинними семантико-синтаксичними відношеннями в одне смислове ціле, що являє собою номінацію певної денотативної ситуації. Дуже переконливим є визначення пропозиції у концепції І.Вихованця, який пов'язує її з розумінням парадигми речення: „Пропозиція являє собою семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення і похідних від речення конструкцій (словосполучень, зворотів тощо) (6:121).

У синтаксичних дослідженнях, що приділяють увагу семантичній організації речення, неодноразово робилися спроби систематизувати типи інваріантних значень речення (пропозицій). Відомо кілька таких систематизацій (дослідження У.Чейфа, П.Адамця, І.Вихованця, Г.Золотової, Г.Володіної, Т.Шмельової, Н.Арутюнової, Є.Ширяєва та ін.). У рамках таких семантико-синтаксичних досліджень були встановлені найзагальніші типи пропозицій: існування, стан, рух, дія, характеристика та ін.

Головним у такій типології, на думку Т.Шмельової, є протиставлення пропозицій подійних і логічних (Шмелева, 1988;12). Подійні пропозиції відтворюють дійсність – події, які у них відбуваються, разом з їх учасниками. Логічні пропозиції представляють результати розумових операцій і повідомляють про деякі встановлені ознаки, якості та відношення.

Важливою характеристикою моделей є поділ їх на динамічні та статичні (9:217). Динамічними є подійні моделі дії, руху, процесів. До статичних відносяться буттєві (екзистенційні) моделі, моделі із значенням стану, характеристики (класифікації), якості, відношення.

Визначальною особливістю моделей дії, руху і процесів є їх подійність. Основною ознакою подій є те, як вони відбуваються. Так, моделі речення із значенням дії відповідають на питання: Що робить хто-небудь? (*Робітники будують дім. Хлопчик біжить до школи.*)

У свою чергу моделі речень із значенням процесів можуть відповідати на питання: Що відбулося? Що відбувається взагалі? Що відбувається з кимось? (*Дерево росте. Яблука червоніють. Хворий одужує.*). Ці моделі позначають події, які відбуваються з певними предметами реального світу як при опосередкованій участі людини (живої істоти), так і без її участі.

Моделі стану виражають дещо відмінне від подій (процесів і дій). Стан – це внутрішня якість живої істоти чи предмета або ознака фрагмента дійсності: *Я нервую. Морозить. Світає.*). У той же час відзначається певна близькість моделей стану і процесів: подійних, динамічних моделей, що описують процеси, і моделей, що описують результативні безпосередні стани: (пор. *Дерево росте – Дерево виросло. Я працюю – Мені працюється*), що у ряді випадків приводить до їх семантичного синкретизму і труднощів їх розмежування.

Буттєві моделі констатують факт існування об'єкта в дійсності. Вони описують відносно закінчені, завершені стани, процеси, рухи, те, чого

предмет (особа) досягає в результаті яких-небудь процесів, подій, дій. До буттєвих відносяться моделі із значенням наявності/відсутності суб'єкта, місцеперебування (локалізованої наявності), володіння (посесивної наявності), моделі кількості (квантитативної наявності), темпоративні модель: *У нього є гарні книги. На подвір'ї лежать дрова. Накопичилася тьма неперевірених ідей.*

Відзначаються також моделі речень, які об'єднуються типовим значенням характеристичної (характеристики): *Ліс стоїть загадковий. Дитині виповнилося три роки*, бо „характеризація зводиться до приписування предмету чи факту певної ознаки” (21:21).

Сучасна лінгвістика накопичила величезний матеріал про особливості семантичних характеристик окремих типів речень.

Однак для розуміння організації синтаксичної системи значими є не лише характеристики окремих моделей, але й загальні принципи організації ПДР, які ще не стали об'єктом пильної уваги синтаксистів.

Важливим концептуальним положенням дослідження є визнання досить виразно виявленої у ПДР антропоцентричної організації як характерної особливості його організації.

Загальну антропоцентричну організацію мови відзначає багато дослідників (Л.Щерба, Е.Бенвеніст, В.Виноградов, Дж.Лайонз, Ю.Степанов). Можна сказати, що в сучасному мовознавстві погляд, за яким людина як суб'єкт мовленнєвої діяльності переміщується в центр мови, стає загальноприйнятим. Позицію мовця у відборі мовленнєвих ресурсів в організації тексту прагнуть перш за все виявити комунікативно-функціональні і лінгвопрагматичні концепції (Золотова 1998).

Центральна фігура комунікативного процесу – людина – організовує мовний простір, виходячи перш за все із необхідності осмислення себе і своєї діяльності, навколишнього світу через мову і в мові. Мовець, за словами Ю.Степанова, осмислює себе в координатах „я – тут – зараз”, усвідомлює себе як „активний діяч у світі і перетворювач цього світу” (17: 130).

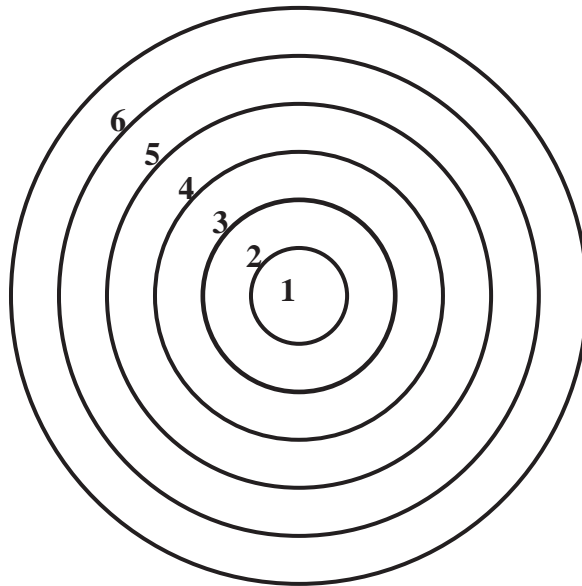
Ю.Степанов, аналізуючи процес номінації у мові, визначає первинний формальний апарат номінації і включає до нього іменні і дієслівні класи мовних знаків. Для імен виділяються чотири класифікації, серед яких називаються активні і неактивні, класи-істоти і класи-неістоти. Дієслова можуть розподілятися на два основних класи – „активних” і „стативних” дієслів, що мають в своїй основі, як і відповідні явища в імені, тобто класи „істот” і „неістот” ототожненням з людиною. Як основа номінативної функції поняття „людина” виступає не у вигляді „я” мовця, а представника роду.

Принцип найближчого ступеня ототожнення з людиною виявляється як у семантичному, так і в структурному планах організації ПДР. Ядерна і периферійна зони ПДР виявляють різний ступінь і різний ракурс орієнтованості на людину-мовця – „представника роду”.

Онтологічно первинні у мові – конкретний дейксис „я – тут – зараз”, поняття істоти, конкретна референція – визначають вектор побудови ПДР. Спираючись на антропоцентричний принцип організації, можна запропонувати таке вирішення питання будови ПДР.

За цим принципом видається можливим представити ПДР української мови у такому вигляді.

Поле дієслівних речень української мови

1. Моделі дії і руху з акціональними дієсловами.
2. Моделі процесів з функтивними і статуальними дієсловами.
3. Моделі стану із статуальними дієсловами.
4. Моделі процесів з екзистенційними (функтивними) дієсловами.
5. Моделі буття з дієсловами екзистенції.
6. Моделі із значенням характеристики, відношень, класифікацій з простими дієслівними і аналітичними предикатами, до складу яких входить дієслово.

Таким чином, відповідно до антропоцентричного принципу до ядерної зони входять моделі речень, що описують активного діяча – людину, який перетворює об’єктивну реальність, тобто ядерна зона безпосередньо звернена до опису людини як представника роду.

До ядра ПДР входять моделі дії і руху з агентивним суб’єктом-істотою, у ролі якої виступає людина. Це найпоширеніший клас дієслівних речень з погляду їх частотності у мовленні. Моделі дії і руху дають найрозгалуженішу систему внутрішньомодельних різновидів, що зумовлено необхідністю вираження у мові різноманітності діяльнісного вияву людини.

Приядерну зону і найближчу периферію ПДР складають моделі речення, що описують або стани і процеси, що відбуваються з активними суб'єктами, або явища і процеси, що відбуваються з предметами живої і неживої природи (моделі процесів з функтивними статуальними дієсловами, моделі стану із статуальними дієсловами): *Голова болить. Мені нездужається. Земля обертається. Машина працює.*

На дальній периферії ПДР виявляються моделі речень, що описують ситуації буття, і моделі речень з характеризуючим значенням, які кваліфікують якості, відношення, класифікації: *У лісі ростуть гриби. Весною трапилася дивна пригода. Вікна виходять на вулицю.*

Дієслівний предикат – визначальний компонент дієслівних моделей речення. Дієслово, як відомо, прагне монополізувати, повністю прийняти функцію предиката у мові, бо у нього наявний склад граматичних категорій, що дають йому можливість актуалізувати пропозитивний зміст. З цим пов'язана лексична різноманітність дієслів, яка є результатом розвитку у мові дієслівних пропозитивно-предикатних засобів.

У зв'язку з цим, для встановлення природи дієслівних речень актуальними є дослідження в галузі типології предикатів.

Проблема дієслівного речення і його зв'язок з певними предикатами перебуває в області перетину проблем, пов'язаних з типовим значенням речення, значенням предикатів, специфікою лексико-семантичних і лексико-граматичних розрядів дієслів, що їх виражають, з особливостями індивідуально-лексичного значення і семного складу дієслівного речення, а також його граматичною організацією.

Як показали спостереження, ядерна і периферійна зони ПДР розрізняються за характером вияву цих характеристик (якостей).

Тільки ядерна зона ПДР фіксує збіг індивідуально-лексичного значення дієслова і значення предиката. Тільки для ядерної зони ПДР можна говорити про ізоморфність пропозитивної схеми і лексико-семантичної структури дієслова (С.Кацнельсон, Г.Уфімцева). Периферійні шари ПДР послідовно не фіксують таких відношень.

Вибір конкретних дієслів для їх предикативної ролі у певних структурно-семантичних типах речення, залежить від закріпленого у мовній системі набору характерних для неї категоріально-семантичних, лексико-семантичних, індивідуально-лексичних, граматичних характеристик, ознак, а також механізмів взаємодії названих мовних параметрів.

Функціональне розмежування дієслів в аспекті лексико-семантичної наповненості закріпилося у поняттях „повнозначності”, „напівповнозначності”, „неповнозначності” дієслів. Ці класи дієслів відіграють різну роль у реченнях центру і периферії поля. Моделі центру ПДР організуються повнозначними дієсловами. Саме у реченнях центру поля релевантні не лише категоріально-семантичні якості дієслова (які, безперечно, відіграють

визначальну роль у типології простих речень), але й лексико-семантичні та індивідуально-лексичні якості дієслівного предиката.

У свою чергу, відповідно до віддалення від центру до периферії, дієслово має тенденцію до втрати частини свого лексичного значення, що може спричинити його напівповнозначність і неповнозначність.

Неповнозначність у мові, як відомо, може бути не лише лексичною, але й функціональною. Повнозначність, неповнозначність і напівповнозначність – найабстрактніші семантичні якості дієслів, які послідовно виявляються у структурі речення. До складу неповнозначних дієслів входять модальні і фазові дієслова, а також частина дієслів різних лексико-граматичних груп, у яких неповнозначність (втрата частини сем компонентів значення) може бути як системною – мовною, так і функціональною. Тенденцію до втрати лексичного значення (функціональної неповнозначності) мають перш за все неакціональні дієслова (місцеперебування, екзистенційні, релятивні та ін.), що робить область не акціональних дієслів явищем перехідним. Слід відзначити, що терміни „повнозначність”, „неповнозначність”, визначаючи первинний поділ дієслів, не виражають їх онтологічної сутності, а визначають лише якість семантичної організації дієслівних слів: семантичну повноцінність і семантичну неповнозначність їх семного складу.

Таким чином, дієслова залежно від їх входження до моделей центру і периферії ПДР характеризуються різною лексико-семантичною представленістю, різним набором категоріальних ознак, відмінністю граматичних якостей та специфікою взаємодії граматичних і лексичних параметрів.

Література:

1. Анохин П. Избранные труды. Философские аспекты теории функциональных систем. – М., 1978.
2. Арутюнова Н. Предложение и его смысл. – М., 1976.
3. Белошапкина В., Шмелева Т. Деривационная парадигма предложения// Вестник МГУ. – Серия 9. Филология. – 1981. - №2.
4. Бондарко А. К теории поля в грамматике – залог и залоговость// Вопросы языкознания. – 1972.
5. Бондарко А. Функциональная грамматика. – Л., 1984.
6. Вихованець І. Грамматика української мови. Синтаксис. – К., 1993.
7. Всеволодова М., Дементьева О. Проблемы синтаксической парадигматики: коммуникативная парадигма предложений (на материале двусоставных глагольных предложений, включающих имя локума) – М., 1997.
8. Гак В. Предикативные отношения в свете языковой ассиметрии// Языковые преобразования. – М., 1998.
9. Золотова Г. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., 1973.
10. Золотова Г. О Синтаксическом словаре русского языка// Вопросы языкознания. – 1980. - №4.
11. Золотова Г. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М., 1981.
12. Золотова Г. О роли глагола в структуре предложения// Русский язык за рубежом. – 1981. - №5.

13. Золотова Г., Онипенко Н., Сидорова М. Коммуникативная грамматика русского языка. – М., 1998.
14. Левицкий Ю. От высказывания - к предложению, от предложения – к высказыванию. – Пермь, 1995.
15. Майсак Т. Грамматикализация глаголов движения: опыт типологии// Вопросы языкознания. – 2000. - №1.
16. Русская грамматика. – Т.2. - М., 1980.
17. Степанов Ю. Основы языкознания. – М., 1975.
18. Телия В. Семантический аспект сочетаемости слов и фразеологическая сочетаемость// Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976.
19. Українська мова: Енциклопедія. – К.,
20. Филичева Н. Структура словосочетания и синтаксическое поле// Вестник МГУ. – Филология. – М., 1971. – Вып.3.
21. Шмелева Т. Семантический синтаксис. – Красноярск, 1988.
22. Шульжук К. Синтаксис української мови. – К., 2004

Н.П.Гальона

ВИЯВ ВАЛЕНТНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПРЕДИКАТА У СПОЛУКАХ З ПРЕФІКСАЛЬНО-ПРИЙМНИКОВОЮ КОРЕЛЯЦІЄЮ

Сукупність сполучувальних потенцій слова, які можуть виявлятися в реченні у складі предикатно-аргументних комплексів, визначається як валентна структура слова, яку утворюють лівобічна та певна кількість правобічних активних валентностей.

На формування валентної структури слова та вияв її у реченні впливає ряд різнорівневих мовних та позамовних чинників, передусім лексичне значення слова та його морфологічна будова. Морфемний потенціал тісно пов'язаний з лексичною семантикою слова, а тому лежить в основі формування його семантико-синтаксичних властивостей, впливає на якісні та кількісні параметри валентності предиката.

Особлива роль у зумовленості синтаксичних валентностей слова належить дієслівним префіксам. „Саме префікс, приєднуючись до дієслівної твірної основи, надає їй певної спрямованості дії, внаслідок чого префіксоване дієслово стає незавершеним у структурно-семантичному відношенні і потребує обов'язкового вживання при собі прийменниково-відмінкової форми, співвідносної із просторовим значенням префікса” [2, 57]. Змінюючи структуру словозначення, префікс модифікує й синтаксичні властивості дієслова, спричинює його релятивну семантику. Внаслідок цього дієслівний предикат у реченні часто набуває здатності приєднувати залежний компонент, виражений іменною формою з прийменником, який виступає корелятом префікса.

На співвіднесеність дієслівних префіксів і прийменників звернули увагу ще М.І.Греч, О.Х.Востоков, О.Добіаш (т.зв. „семасіологічна тавтологія”). Як